

چکیده

دستگاه قضایی در گام دوم انقلاب اسلامی نیازمند تحولی بنیادین در راستای تحقق عدالت، شفافیت و سلامت ساختاری است. این پژوهش با هدف بررسی نقش اجزای دستگاه قضایی در ایجاد تحول و ارتقای کارآمدی آن انجام شده است. پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون انجام شده است. داده‌ها از اسناد، بیانیه‌ها و سیاست‌های مرتبط با قوه قضاییه گردآوری و در سه سطح مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر تحلیل شده‌اند. در تحلیل نقش اجزای دستگاه قضایی در تحول گام دوم انقلاب، ۲۰ مضمون پایه و ۲۰ مضمون سازمان‌دهنده شناسایی و به ۶ مضمون فراگیر تجمیع شد. این مضامین شامل «ضرورت تحول بنیادین در دستگاه قضایی»، «برنامه‌ریزی راهبردی برای تحول»، «بهره‌گیری از دانش و تجارب داخلی و بین‌المللی»، «مبارزه با فساد و اصلاح فرآیندهای دادرسی»، «نهادینه‌سازی عدالت و قضاوت مبتنی بر دین» و «اتخاذ رویکرد علمی و آینده‌نگر در مدیریت قضایی» بودند. نتایج نشان داد برای تحقق تحول در دستگاه قضایی، اتخاذ سیاست‌های مبتنی بر دانش و تدبیر، تقویت ساختارهای نظارتی و عدالت‌ورزی در تمامی فرآیندهای قضایی ضروری است. تدوین الگوی بومی مبتنی بر فقه اسلامی و اجرای اصول مدیریتی نوین می‌تواند قوه قضاییه را به نهادی کارآمد، مستقل و شفاف در راستای گام دوم انقلاب تبدیل کند.

■ واژگان کلیدی

شهید رئیسی، دستگاه قضا، حکمرانی قضایی، بیانیه‌ی گام دوم، مکتب.

واکاوی تحول دستگاه قضایی در بیانیه‌ی گام دوم با تأکید بر حکمرانی قضایی شهید رئیسی

نعمت اله ناروقه

استادیار گروه حقوق و جرم‌شناسی دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
(nan.teh58@gmail.com)

جلال امینی

عضو هیئت‌علمی دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران
(aminij51@yahoo.com)

۱. مقدمه

در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۹۷، مصادف با چهلمین سالروز پیروزی انقلاب اسلامی، بیانیه‌ای از سوی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) تحت عنوان «بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» خطاب به ملت ایران - به‌ویژه نسل جوان - صادر گردید. ایشان در این بیانیه، پس از مرور اجمالی بر گذشته‌ی درخشان انقلاب اسلامی، چشم‌انداز آینده را در قالب هفت محور بنیادین ترسیم فرمودند؛ شامل: ۱. علم و پژوهش، ۲. معنویت و اخلاق، ۳. اقتصاد، ۴. عدالت و مبارزه با فساد، ۵. استقلال و آزادی، ۶. عزت ملی، روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و ۷. سبک زندگی اسلامی-ایرانی. دو محور «اقتصاد» و «عدالت»، به‌ویژه با تأکید بر پیوند میان رشد اقتصادی و تحقق عدالت اجتماعی، از جایگاه ویژه‌ای در این بیانیه برخوردارند.

رهبر معظم انقلاب در تبیین مفهوم «گفتمان سازی عدالت و پیشرفت» تأکید می‌فرمایند که تحقق هر مطالبه بزرگ اجتماعی، نیازمند تبدیل آن به گفتمان عمومی است؛ چراکه گفتمان سازی، مقدمه‌ی برنامه‌ریزی عمیق و تغییرات نهادی در جامعه است. بر همین اساس، ایشان در بیانات متعدد خود از نخبگان دانشگاهی، حوزوی و فرهنگی خواستند تا مفاهیمی چون «اقتصاد، عدالت و مقابله با تباهی اقتصادی» را به ادبیات رایج جامعه و نظام تصمیم‌گیری کشور بدل کنند.

از سوی دیگر، توجه به مسائل اقتصادی و عدالت اجتماعی از سال‌ها پیش در منظومه فکری رهبری انقلاب اسلامی جایگاه ویژه‌ای داشته است. برای نمونه، در سال ۱۳۸۹ اصطلاح «اقتصاد مقاومتی» برای نخستین بار توسط معظم له مطرح گردید؛ الگویی بومی که هدف آن هم رشد اقتصادی پایدار و هم پیشگیری از نابسامانی‌های اقتصادی بود. در همین راستا، جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۲۰ آبان ۱۳۸۷ به کنوانسیون مبارزه با جرائم سازمان‌یافته پیوست و در سال ۱۳۹۰ نیز قانون ارتقای سلامت اداری و مقابله با مفاسد مالی را تصویب نمود. با آغاز ریاست شهید آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی بر قوه قضاییه، گفتمان تحول قضایی در امتداد بیانیه گام دوم وارد مرحله‌ای عملی شد. ایشان در ۲۰ مرداد ۱۳۹۷ از مقام معظم رهبری درخواست تشکیل «دادگاه‌های ویژه رسیدگی به جرائم اقتصادی» را نمودند که با موافقت معظم له همراه گردید. هدف از این اقدام، تحقق عدالت اقتصادی، رسیدگی سریع و قاطع به تخلفات و تقویت سلامت نظام قضایی کشور بود. افزون بر این، تدوین «سند تحول قضایی» در سال ۱۳۹۹ نیز از مهم‌ترین برنامه‌های راهبردی دستگاه قضا در دوره ایشان به شمار می‌آید.

یکی از اصول کلیدی این سند، بازگشت دستگاه قضا به مأموریت‌های اصیل خود در قانون اساسی، یعنی حمایت از حقوق فردی و اجتماعی و تحقق عدالت بود (اصل ۱۵۶ قانون اساسی). رهبر معظم انقلاب نیز بارها تأکید کرده‌اند که مقابله با ناهنجاری‌های درونی دستگاه‌ها مقدمه‌ای ضروری برای تحقق عدالت در جامعه است. بر این اساس، حکمرانی قضایی در نگاه شهید رئیسی نه صرفاً اعمال اقتدار حقوقی، بلکه سازوکاری برای ایجاد عدالت کارآمد، شفاف و مردم محور بود که از طریق اصلاح ساختارها، تسهیل فرآیندها و افزایش اعتماد عمومی دنبال می‌شد.

در پژوهش حاضر، تلاش می‌شود با تکیه بر بیانات، سیاست‌ها و اقدامات شهید آیت‌الله رئیسی، تحولات دستگاه قضایی جمهوری اسلامی ایران در پرتو مفاد بیانیه گام دوم مورد واکاوی قرار گیرد. تمرکز اصلی بر آن است که چگونه رویکرد تحول‌گرایانه ایشان در قالب حکمرانی قضایی، مسیر تحقق عدالت اجتماعی و کارآمدی نهادی را در قوه قضاییه هموار ساخته و چه ظرفیت‌ها و الزامات اجرایی در این فرآیند قابل شناسایی است.

مفهوم شناسی و ادبیات پژوهش

تحقق عدالت در جمهوری اسلامی ایران، همواره به‌عنوان یکی از آرمان‌های اصیل انقلاب اسلامی و محور اصلی اندیشه‌های رهبران آن مورد توجه بوده است. شهید آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی، با درک عمیق از این رسالت الهی، عدالت را نه یک مفهوم شعاری، بلکه بنیان حرکت تمدنی انقلاب اسلامی و زیربنای حکمرانی صالح در گام دوم انقلاب می‌دانست. از منظر ایشان، تحول در قوه قضائیه شرط لازم تحقق عدالت اجتماعی و کارآمدی نظام اسلامی است؛ زیرا بدون تحول در ساختار، نگرش و عملکرد دستگاه قضایی، تحقق عدالت در سایر عرصه‌های حیات اجتماعی ممکن نخواهد بود.

در منظومه فکری شهید رئیسی، تحول قضایی صرفاً یک برنامه اداری یا مدیریتی نبود، بلکه تلاشی برای بازآفرینی روح عدالت در نظام دادرسی و صیانت از حقوق مردم بر پایه مبانی اسلامی و آرمان‌های انقلاب بود. این دیدگاه، در هماهنگی کامل با «بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» است که از سوی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) صادر شد و بر خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی در دهه‌های آینده تأکید دارد.

از این‌رو، در این بخش تلاش می‌شود مفاهیم و مبانی نظری مرتبط با دیدگاه‌های شهید رئیسی درباره تحول قضایی تبیین گردد. در گام نخست، مفهوم «تحول قضایی» و اهداف آن در چارچوب سیاست‌های کلان قوه قضائیه بررسی می‌شود؛ سپس جایگاه «بیانیه گام دوم

انقلاب اسلامی» به‌عنوان نقشه راه تحول در دستگاه قضا مورد واکاوی قرار می‌گیرد؛ و در نهایت، نقش اجزای دستگاه قضایی کشور _ اعم از قضات، مدیران، کارشناسان و مجموعه‌های پشتیبان _ در تحقق این تحول و پیشبرد آرمان‌های گام دوم تبیین می‌شود.

به این ترتیب، مفهوم‌شناسی و مبانی نظری این فصل بر پایه اندیشه‌ها و سیاست‌های تحول‌خواهانه شهید رئیسی استوار است؛ دیدگاهی که عدالت را نه صرفاً در قالب حکم و دادرسی، بلکه به‌عنوان «فرآیند تحقق حق در متن جامعه» می‌فهمد.

تحول قضایی

تحول قضایی یکی از رویکردهای بنیادین نظام عدالت در جمهوری اسلامی ایران است که بر پایه رهنمودهای مقام معظم رهبری ^(مدظله‌العالی) شکل گرفته است. هدف اصلی از این تحول، بازنگری در ساختارها، فرآیندها و سیاست‌های قوه قضائیه با هدف ارتقای عدالت، کاهش اطاله دادرسی، افزایش شفافیت و احیای حقوق عامه است. در این مسیر، قوه قضائیه تلاش کرده است تا از رویکردهای سنتی فاصله گرفته و با اتخاذ نگرش «چالش محور» به جای «هدف محور»، مشکلات واقعی در مسیر اجرای عدالت را شناسایی و برطرف نماید.

سند تحول قضایی که در سال ۱۳۹۹ تدوین شد، در واقع پاسخ عملی قوه قضائیه به مطالبات مردمی و رهنمودهای رهبری در زمینه کارآمدسازی نظام قضایی است. این سند با بررسی دقیق وضعیت موجود و شناسایی بیست چالش اساسی و ده‌ها عامل ریشه‌ای، نقشه راهی برای تحول در حوزه‌های گوناگون از جمله دادرسی، حقوق مردم، پیشگیری از جرم و مبارزه با فساد ترسیم نموده است؛ بنابراین، تحول قضایی نه تنها یک برنامه اجرایی، بلکه تلاشی در جهت تحقق عدالت اجتماعی و اعتماد عمومی به دستگاه قضا به شمار می‌آید.

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که در ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ توسط رهبر معظم انقلاب صادر گردید، به منزله منشور آینده‌نگر جمهوری اسلامی در دهه‌های پیش‌روست. این بیانیه نگاهی جامع به مسیر طی شده انقلاب و ترسیم‌کننده چشم‌اندازی نو برای ادامه حرکت نظام اسلامی است. رهبر انقلاب در این بیانیه، هفت محور اصلی را برای تداوم پیشرفت کشور بیان کرده‌اند که عبارت‌اند از: علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و سبک زندگی اسلامی.

قوه قضائیه نیز در پرتو این بیانیه، مأموریت خود را در جهت تحقق عدالت، صیانت از حقوق مردم و مقابله با فساد بازتعریف کرده است. به‌ویژه دو محور «اقتصاد» و «عدالت و مبارزه با فساد» بیشترین ارتباط را با مأموریت‌های قوه قضائیه دارند. بر همین اساس، سند تحول قضایی با الهام از این بیانیه، تلاش دارد با اصلاح فرآیندهای دادرسی، برخورد قاطع با مفاسد، ارتقای سلامت اداری و بهره‌گیری از قضات متخصص و متعهد، زمینه تحقق عدالت اسلامی را در جامعه فراهم کند.

بیانیه گام دوم، در حقیقت، مبنای فکری و ارزشی حرکت جدید دستگاه قضا به‌سوی کارآمدی و عدالت‌محوری محسوب می‌شود و پیوندی وثیق میان آرمان انقلاب و نیازهای عدالت‌خواهانه جامعه برقرار می‌سازد.

نقش اجزای دستگاه قضایی کشور در ایجاد تحول در گام دوم انقلاب

در گام دوم انقلاب، نیازمند ایجاد تحول در دستگاه قضایی هستیم. این تحول در گرو دریافت نظر حقوقدانان، قضات و دلسوزان کشور است. در این تحول همه اجزای سازمان نقش دارند. اگر تصور کنیم که بخشنامه، دستورالعمل و سخنرانی می‌تواند تحول ایجاد کند، مسیر را اشتباه رفته‌ایم. تا زمانی که همه اجزای سازمان بزرگ قضایی کشور در ایجاد این تحول نقش ایفا نکنند، تحولی اتفاق نخواهد افتاد. در این مسیر شناخت دقیق دستگاه قضایی برای ایجاد تحول در این دستگاه لازم است. باید ارزیابی بسیار دقیقی از وضع موجود داشته باشیم تا بتوانیم دستگاه قضایی را به سمت نقطه مطلوب ببریم [۶]. لذا در این راستا لازم است که موارد ذیل مورد توجه قرار گیرند:

۱- اجرای برنامه‌های تحولی قوه قضائیه در بستر گام دوم

اجرای سند تحول قضایی از روز نخست تصدی مسئولیت دستگاه قضا توسط بنده آغاز شد و بیش از هفتاد دستورالعمل و آیین‌نامه‌ای که تاکنون صادر شده، بر بستر همان سند تحول ارائه شده به مقام معظم رهبری است. سند تحول قضایی ارتقاء یافته است که مبنای مستند اقدامات تحولی جدید خواهد بود، چراکه ما معتقدیم سند تحول هر دو سال لازم است با توجه به شرایط به‌روز شود. همه هم‌وغم من اجرایی شدن این سند تا پایان دوره پنج‌ساله مسئولیتم در دستگاه قضایی است تا ان‌شاءالله تحول مدنظر رهبر انقلاب در بستر گام دوم در قوه قضائیه محقق شود [۱۰].

۲- حرکت به سوی تحوّل در چارچوب گام دوم انقلاب اسلامی

مأموریت ما این است که در چارچوب گام دوم انقلاب اسلامی به سوی تحوّل حرکت کنیم و اقتضای می‌کند در این مسیر آسیب‌ها را بشناسیم و با همت و جدیت برای رفع آن‌ها تلاش کنیم و اجازه ندهیم موانع ما را از این مسیر بازدارند [۹]. در این زمینه یکی از برنامه‌های ما در قوه قضائیه، مسئله‌ی کاهش ورودی پرونده به دستگاه قضایی با فعال کردن پیشگیری از وقوع جرم است. ما باید با کمک دستگاه‌های اداری کشور تلاش کنیم که ورودی پرونده به دستگاه قضایی کاهش یابد. لازمه آن نیز بررسی اقدامات پیشگیرانه در ارتباط با برخورد با جرائم است. صیانت و پیشگیری مقدم بر برخورد است. حتماً باید بخش پیشگیری به‌طور عملیاتی با حضور همه دستگاه‌ها فعال گردد. لذا از برنامه‌های ما مسئله کاهش ورودی پرونده و پیشگیری از تشکیل پرونده یا وقوع جرم است. البته در حال حاضر برای این موضوع سازوکارهایی نیز تعریف کرده‌ایم که با پیگیری‌ها ان‌شاءالله این اتفاق بیفتد [۴].

۳- طراحی سیرت قضای اسلامی در آغاز گام دوم انقلاب

ارتباط مستمر با مدیران باتجربه قوه قضائیه در دوره‌های گوناگون و استفاده از اندوخته‌ها و تجربیات آنان ضرورت دارد. بدون تردید تمام بزرگانی که تاکنون در قوه قضائیه جمهوری اسلامی مسئولیت داشته‌اند، از شهید آیت‌الله دکتر بهشتی تا آیت‌الله آملی لاریجانی، همگی تمام تلاش و همتشان معطوف به ارتقای دستگاه قضایی و نزدیک‌تر کردن آن به قضای اسلامی بوده است؛ اما امروز در آغاز گام دوم انقلاب ما موظفیم برای سیرت قضای اسلامی که بسیار مترقی و گره‌گشا است، قالبی متناسب و قابل اجرا طراحی کنیم. این مهم فقط با کمک صاحب‌نظران، افراد صاحب‌تجربه، حقوقدانان، اساتید حوزه، پیشکسوتان عرصه قضا و همچنین استفاده از تجربیات کشورهای دیگر و سایر نظام‌های حقوقی دنیا به دست می‌آید [۲].

۴- نقش‌آفرینی همه افراد در بستر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

در دوره تحول دستگاه قضایی، همه افراد باید در بستر بیانیه گام دوم انقلاب نقش‌آفرینی کنند. گام دوم انقلاب اسلامی، گام تحولی در قوه قضائیه است. تحول با اراده یک نفر یا با صدور دستورالعمل اتفاق نمی‌افتد، بلکه باید از همه مدیران و اراده همه اجزای سازمان آغاز شود. بر همین اساس، تقاضای ما این است که همه صاحب‌نظران، قضات، کارکنان و مردم عزیز، پیشنهادها و ایده‌های تحولی خود را به ما منعکس کنند. ما به دنبال تشکیل بانک ایده در دستگاه قضایی هستیم تا از ظرفیت اندیشه‌ای همگان برای بهبود وضعیت استفاده کنیم [۱].

۵- فعال شدن بخش‌های مبارزه با فساد در چارچوب بیانیه گام دوم

ما در دستگاه قضایی به دنبال کاهش جمعیت کیفری، کاهش ورودی پرونده، اصلاح نظام دادرسی و برطرف شدن موانع فرایند دادرسی هستیم. بخش‌های مبارزه با فساد، به‌ویژه فساد اقتصادی، در چارچوب بیانیه گام دوم فعال شده است. ما خود را موظف می‌دانیم که با همه قوا و بخش‌های حاکمیتی همکاری و همیاری کنیم و با صدور حکم عادلانه، متجاوزان به قانون و حقوق مردم و بیت‌المال را سر جای خود بنشانیم [۵].

۶- طرح‌های نو و ابتکار عمل در مسائل مختلف حقوقی و قضایی در مسیر اجرای بیانیه گام دوم انقلاب

مسائل جدید و سؤالات پیش روی قضات و حقوقدانان در مسائل مختلف حقوقی و قضایی نیازمند پاسخ‌های اجتهاد تمدن‌ساز ماست و همه آن‌ها در فقه جعفری (ع) پاسخ دارد. ما می‌خواهیم در گام دوم انقلاب، یک دستگاه قضایی تراز انقلاب اسلامی داشته باشیم و همه باید در این نگاه تحولی، نقش و سهم خود را داشته باشند و فراموش نکنند که با انجام کارهای روزمره و بدون ابتکار عمل نمی‌توان طرحی نو درانداخت [۷].

۷- قضاوت مبتنی بر دین و فقه اسلامی در راستای بیانیه گام دوم انقلاب

رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) در بیانیه گام دوم به شکلی جامع، واقعیات جامعه را منعکس کردند. در این بیانیه، موفقیت‌ها، کاستی‌ها و مشکلات به شکلی واقعی تبیین و راهبرد گام دوم انقلاب روشن شده است. بر این اساس باید برای همه این باور به وجود بیاید که اداره جامعه مبتنی بر دین و فقه اسلامی کاملاً امکان‌پذیر است و این تجربه در این بخش از کره خاکی موفق بوده است [۸].

۸- عزم علمی، جزم عملی و حزم و دوراندیشی در گام دوم انقلاب

در گام دوم انقلاب، باید همه تصمیمات متضمن عزم علمی، جزم عملی و حزم و دوراندیشی باشد. ما در قوه قضاییه دیگر اجازه عمل بر مبنای آزمون و خطا را نداریم [۳].

۹- لزوم حفظ شأن قضاوت

بنا بر روایات، یک ساعت عدالت‌ورزی و تلاش برای تحقق عدالت از یک سال عبادت برتر است. اگرچه تحقق عدالت تنها در شمول مسئولیت‌های قاضی نیست و یک فرماندار نیز در مقام اجرای عدالت است، اما قضات مصداق اتم عدالت‌ورزی و تلاش برای تحقق عدالت

هستند [۱۱]. محور دستگاه قضایی، قاضی است. همه اقدامات در قوه قضاییه باید حول این محور باشد که قاضی، قضاوت عادلانه داشته باشد. حتی قضاتی هم که در بخش‌های اجرایی حضور دارند باید تلاش کنند در میدان قضا فعال شوند [۶].

روش تحقیق

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون انجام شده است. داده‌ها از بیانات، سیاست‌های اجرایی و عملکرد قوه قضائیه در دوران ریاست شهید رئیسی گردآوری شده و در سه سطح مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر تحلیل شده‌اند.

محتوای این سخنرانی‌ها که در جلسات شورای عالی قوه قضائیه، دیدار با نخبگان، همایش‌های ملی، گردهمایی‌ها و سایر نشست‌های رسمی ایراد شده‌اند، مورد تحلیل قرار گرفته و بر اساس روش تحلیل مضمون بررسی شده‌اند. این پژوهش تلاش دارد تا با استخراج مضامین کلیدی از این بیانات، رویکردهای ایشان در تحول دستگاه قضایی در بیانیه‌ی گام دوم را تبیین نماید. داده‌ها از سخنرانی‌های شهید آیت‌الله رئیسی گردآوری و در سه سطح مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر تحلیل گردیده است. سپس، این مضامین در قالب مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر دسته‌بندی شده تا چارچوبی مفهومی از راهبردهای مورد تأکید ایشان ارائه گردد. این روش امکان درک عمیق‌تری از الگوی حکمرانی قضایی شهید رئیسی را فراهم ساخته و زمینه‌ساز تبیین نحوه اجرای حکمرانی قضایی شده است.

تحلیل داده‌ها

در این بخش، داده‌های به‌دست‌آمده از تحلیل محتوای سخنرانی‌های شهید آیت‌الله رئیسی در دوران ریاست بر قوه قضائیه مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. این داده‌ها شامل بیانات مرتبط با دعاوی خانواده، سیاست‌های قضایی، چالش‌های نظام عدالت کیفری و راهکارهای پیشنهادی برای بهبود حکمرانی قضایی است. تحلیل مضمون این بیانات، مضامین کلیدی را شناسایی کرده و در قالب مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر طبقه‌بندی می‌کند. این فرآیند، امکان استخراج چارچوبی مفهومی از دیدگاه‌های ایشان در راستای حکمرانی قضایی شهید رئیسی را فراهم ساخته و به درک دقیق‌تر از سیاست‌های اجرایی و چالش‌های موجود در دستگاه قضایی کمک می‌کند. داده‌ها به‌صورت توصیفی و تحلیلی ارائه شده و تلاش شده است تا تصویری جامع از رویکردهای قوه قضائیه در دوران شهید رئیسی در زمینه حکمرانی قضایی ترسیم گردد.

جدول ۱. تحلیل مضمون نقش اجزای دستگاه قضایی کشور در ایجاد تحول در گام دوم انقلاب

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
لزوم بازنگری در روش‌های مدیریتی دستگاه قضایی	اهمیت مشارکت همه اجزای دستگاه قضایی در تحول	ضرورت تحول بنیادین در دستگاه قضایی
محدودیت‌های بخشنامه و دستورالعمل در ایجاد تحول	نقش همه مدیران و کارکنان در تحول قضایی	
تدوین و اجرای سند تحول قضایی	اجرای برنامه‌های تحولی قوه قضاییه در بستر گام دوم انقلاب	ضرورت برنامه‌ریزی راهبردی برای تحول دستگاه قضایی
به‌روزرسانی مداوم سند تحول	تمرکز بر اجرای دقیق برنامه‌های تحول	
کاهش ورودی پرونده‌ها به دستگاه قضایی	حرکت به‌سوی تحول در چارچوب گام دوم انقلاب	اصلاح رویه‌های اجرایی و قضایی در دستگاه قضا
تقویت پیشگیری از وقوع جرم	تمرکز بر کاهش تشکیل پرونده‌های جدید	
استفاده از تجربیات پیشکسوتان قضایی	طراحی سیرت قضای اسلامی در آغاز گام دوم انقلاب	لزوم بهره‌گیری از دانش و تجربیات داخلی و بین‌المللی
بررسی نظام‌های حقوقی سایر کشورها	تدوین الگوی بومی بر اساس فقه اسلامی	
مشارکت قضات، کارکنان و نخبگان حقوقی در تحول	نقش‌آفرینی همه افراد در بستر بیانیه گام دوم انقلاب	ضرورت مشارکت جمعی در تحول دستگاه قضایی
ایجاد بانک ایده‌های تحولی در دستگاه قضا	بهره‌گیری از نظرات حقوق‌دانان و اساتید حوزه و دانشگاه	

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
مبارزه با فساد و اصلاح نظام دادرسی	فعال شدن بخش‌های مبارزه با فساد در چارچوب بیانیه گام دوم	لزوم شفافیت و سلامت در قوه قضاییه
کاهش جمعیت کیفری و اصلاح فرآیندهای دادرسی	تدوین راهکارهای جدید برای برخورد با مفاسد اقتصادی	
پاسخگویی به مسائل جدید حقوقی و قضایی	طرح‌های نو و ابتکار عمل در مسیر اجرای بیانیه گام دوم انقلاب	ضرورت نوآوری و اجتهاد حقوقی در دستگاه قضایی
ارائه راهکارهای نوین فقهی و حقوقی برای چالش‌های جدید	تلاش برای تحقق یک دستگاه قضایی در تراز انقلاب اسلامی	
قضاوت مبتنی بر دین و فقه اسلامی	پیاپی‌سازی اصول دینی در قضاوت و دادرسی	لزوم نهادینه‌سازی عدالت مبتنی بر فقه اسلامی
باور به امکان اداره جامعه بر اساس فقه اسلامی	تأکید بر اجرای عدالت به‌عنوان محور اصلی قوه قضاییه	
تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر علم و دوراندیشی	عزم علمی و جزم عملی در گام دوم انقلاب	ضرورت تصمیم‌گیری مبتنی بر دانش و تدبیر در قوه قضاییه
اجتناب از آزمون و خطا در مدیریت قضایی	اتخاذ سیاست‌های مبتنی بر شواهد و تحلیل‌های علمی	
حفظ شأن قضاوت و ارتقای جایگاه قضات	لزوم حفظ عدالت و استقلال قوه قضاییه	حفظ استقلال و اقتدار دستگاه قضایی
تمرکز بر عدالت‌ورزی در فرآیندهای قضایی	محوریت قاضی در ساختار قضایی کشور	

تحلیل جدول فوق نشان می‌دهد که تحول در دستگاه قضایی در گام دوم انقلاب اسلامی، فرآیندی چندبعدی و نظام‌مند است که نیازمند هم‌افزایی میان تمامی اجزای سازمان، از مدیران ارشد تا کارکنان صفی و قضات، است. در بُعد نخست، مضمون فراگیر «ضرورت تحول بنیادین در دستگاه قضایی» بر اهمیت بازنگری عمیق در ساختارها، روش‌های مدیریتی و رویه‌های اجرایی تأکید دارد. مضامین پایه‌ای مانند لزوم بازنگری در روش‌های مدیریتی و محدودیت بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌ها در ایجاد تحول نشان می‌دهد که نگاه صرفاً اداری و از بالا به پایین برای تحقق تحول کافی نیست، بلکه مشارکت فعال همه اجزای دستگاه شرط اصلی تحقق تحول است.

در بُعد دوم، مضمون فراگیر «ضرورت برنامه‌ریزی راهبردی برای تحول دستگاه قضایی» از طریق مضامینی همچون تدوین و اجرای سند تحول قضایی و به‌روزرسانی مداوم آن تبیین می‌شود. این امر بر نقش راهبردی سند تحول قضایی به عنوان نقشه راه قوه قضاییه تأکید دارد؛ سندی که باید پویا، متناسب با شرایط روز و مبتنی بر اهداف گام دوم انقلاب اسلامی باشد. بُعد سوم به «اصلاح رویه‌های اجرایی و قضایی در دستگاه قضا» اختصاص دارد. در این حوزه، کاهش ورودی پرونده‌ها و تقویت پیشگیری از وقوع جرم از مهم‌ترین شاخص‌ها هستند. این نشان می‌دهد که تحول قضایی صرفاً در رسیدگی به پرونده‌ها خلاصه نمی‌شود، بلکه باید با پیشگیری مؤثر از جرم و مدیریت کارآمد ورودی‌ها، به سمت نظام قضایی کارآمد و عدالت‌محور حرکت کرد.

در بُعد دیگر، مضمون فراگیر «لزوم بهره‌گیری از دانش و تجربیات داخلی و بین‌المللی» بر اهمیت ترکیب تجربه بومی و الگوهای جهانی تأکید دارد. مضامینی نظیر استفاده از تجربیات پیشکسوتان قضایی و بررسی نظام‌های حقوقی سایر کشورها نشان می‌دهد که تحول قضایی باید از دل واقعیت‌های داخلی بجوشد اما در عین حال، از تجارب موفق سایر نظام‌ها نیز الهام گیرد تا الگوی بومی کارآمدی در چارچوب فقه اسلامی طراحی شود.

از سوی دیگر، محور مهم «ضرورت مشارکت جمعی در تحول دستگاه قضایی» بر نقش‌آفرینی همه افراد در بستر بیانیه گام دوم انقلاب تأکید دارد. مضامینی مانند مشارکت قضات و نخبگان حقوقی و ایجاد بانک ایده‌های تحولی بیانگر آن است که تحول، نیازمند گفت‌وگوی درون‌سازمانی و استفاده از ظرفیت فکری همگان است.

در ادامه، مضامین مرتبط با مبارزه با فساد، اصلاح نظام دادرسی، نوآوری حقوقی و اجتهاد فقهی، مضامین فراگیر دیگری چون «لزوم شفافیت و سلامت در قوه قضاییه» و «ضرورت نوآوری و اجتهاد حقوقی» را شکل می‌دهند. این حوزه‌ها بر دو محور کلیدی استوارند: اول، مبارزه جدی با مفسدات اقتصادی و حفظ سلامت ساختار قضایی و دوم، ارتقای کارآمدی از طریق اجتهاد و پاسخ‌گویی به مسائل جدید در عرصه حقوق و قضا.

در پایان، مضامین «لزوم نهادینه‌سازی عدالت مبتنی بر فقه اسلامی»، «ضرورت تصمیم‌گیری مبتنی بر دانش و تدبیر» و «حفظ استقلال و اقتدار دستگاه قضایی» نشان می‌دهد که تحقق قوه قضاییه‌ی تراز انقلاب اسلامی، مستلزم پیوند عمیق میان عدالت دینی، عقلانیت مدیریتی و استقلال نهادی است. این سه محور در مجموع، تصویر روشنی از مسیر تحولی ترسیم می‌کنند که شهید آیت‌الله دکتر سید ابراهیم رئیسی در تبیین نقش دستگاه قضایی در گام دوم انقلاب اسلامی ارائه کرده‌اند؛ تحولی که از درون، مردمی، عقلانی و بر مبنای اصول اسلامی است.

نتیجه‌گیری

تحقق اهداف بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، به‌ویژه در عرصه عدالت و قضا، مستلزم تحولی عمیق، پایدار و مبتنی بر اندیشه اسلامی است. دستگاه قضایی جمهوری اسلامی ایران، به‌عنوان رکن بنیادین حاکمیت دینی و ضامن تحقق عدالت در جامعه، نقشی بی‌بدیل در این مسیر بر عهده دارد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تحقق تحول قضایی مد نظر شهید آیت‌الله دکتر سید ابراهیم رئیسی، نیازمند بازتعریف مفاهیم سنتی مدیریت، بازسازی ساختارهای سازمانی و بازآفرینی فرهنگ قضایی است. تحول واقعی نه در صدور بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های مقطعی، بلکه در دگرگونی نگرش‌ها، رویه‌ها و رفتارهای نهادی تحقق می‌یابد؛ تحولی که باید از درون دستگاه قضا آغاز شود و با مشارکت همه اجزای آن به بلوغ برسد.

از این منظر، مشارکت فعال قضات، مدیران، کارکنان، نخبگان حقوقی و صاحب‌نظران فقهی، یکی از ارکان اصلی این فرایند است. شهید رئیسی بر این باور بود که بدون هم‌افزایی درونی و انسجام سازمانی، هیچ تحولی پایدار نخواهد بود. لذا تحول در قوه قضاییه باید به‌صورت برنامه‌ریزی‌شده، مرحله‌ای و هدفمند دنبال شود. اجرای سند تحول قضایی، بازنگری

مستمر در مفاد آن و پایش دقیق نتایج اجرایی، نشانگر ضرورت نگاه راهبردی و مبتنی بر شواهد علمی در این مسیر است.

در سطح عملیاتی، تحول قضایی باید با کاهش ورودی پرونده‌ها از طریق پیشگیری از جرم، تسریع در فرآیند دادرسی، اصلاح نظام کیفری و مدنی، مبارزه مؤثر با فساد و ارتقای سلامت اداری و اخلاقی در درون دستگاه قضا همراه باشد. افزون بر آن، بهره‌گیری از تجربیات پیشکسوتان قضایی، مطالعه تطبیقی نظام‌های حقوقی سایر کشورها و اجتهاد پویا بر پایه فقه جعفری (ع)، مسیر تدوین الگوی بومی عدالت اسلامی را هموار می‌سازد.

در بُعد معرفتی و ارزشی، این تحول تنها زمانی به ثمر می‌نشیند که مبانی دینی و فقهی، محور تصمیم‌گیری‌ها و قضاوت‌ها قرار گیرند. نهادینه‌سازی عدالت مبتنی بر فقه اسلامی، ارتقای شأن قضاوت و تقویت استقلال و اقتدار قوه قضاییه، تضمین‌کننده استمرار مشروعیت و اعتماد عمومی به نظام حقوقی کشور است. تصمیم‌گیری‌ها باید بر پایه دانش، تجربه و دوراندیشی انجام شود و از هرگونه آزمون و خطای مدیریتی پرهیز گردد؛ چراکه دستگاه قضا، آخرین پناهگاه مردم در احقاق حقوق و تحقق عدالت است.

در نهایت، باید گفت که تحول در دستگاه قضایی در گام دوم انقلاب اسلامی نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی تاریخی و رسالتی تمدنی است. این تحول، تلاشی برای بازگشت به آرمان اصیل انقلاب اسلامی، یعنی تحقق عدالت علوی در ساختار نظام جمهوری اسلامی است. با عزم علمی، جزم عملی، شفافیت ساختاری و اتکای به خرد جمعی، می‌توان قوه قضاییه‌ای در تراز انقلاب اسلامی ایجاد کرد؛ نهادی که نه تنها به اجرای عدالت می‌پردازد، بلکه با صیانت از حقوق ملت، زمینه‌ساز تمدن نوین اسلامی و تحقق جامعه‌ای عدالت‌محور، اخلاقی و قانون‌مدار می‌گردد.

منابع

۱. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۸، ۱۰ خرداد). سخنرانی در دیدار با قضات و کارکنان دادگستری استان خراسان جنوبی. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۲. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۸، ۹ خرداد). بیانات در نشست صمیمانه با مسئولان ادوار مختلف دستگاه قضایی. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۳. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۸، ۸ خرداد). بیانات در جمع قضات و کارکنان دادگستری استان قم. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۴. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۸، ۲ تیر). بیانات در مصاحبه با پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی).
۵. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۸، ۵ تیر). بیانات در ارائه گزارش در محضر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی). پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۶. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۸، ۴ تیر). سخنرانی در همایش سراسری قوه قضاییه. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۷. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۸، ۳ مرداد). سخنرانی در جمع وکلا، کارشناسان رسمی، حقوقدانان، اساتید حوزه و دانشگاه و نخبگان استان خراسان رضوی. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۸. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۸، ۷ شهریور). سخنرانی در اجتماع بزرگ مبلغان دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۹. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۹، ۲۰ فروردین). بیانات در اولین جلسه شورای رؤسای دادگستری و دادستان‌های مراکز استان‌ها. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۱۰. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۹، ۱۶ آذر). بیانات در دیدار با نمایندگان تشکل‌های دانشجویی. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.
۱۱. رئیسی، سید ابراهیم (۱۳۹۹، ۴ دی). بیانات در دیدار قضات و کارکنان قضایی خراسان شمالی. پایگاه اطلاع‌رسانی قوه قضاییه.